

KJAK

Demokrati á gravarbakka

Áhugavert at lesa greinina hjá Thomas Arabo um hvussu demokriið so spakuliga er við at fara í grøvina meðan vit ráðaleys standa og hyggja at. Men hetta varð longu píra greitt fyri næstan 200 árum síðani.

JÁKUP
PETERSEN

Hornasteinurin í demokratiinum, lógarverkið, er vorin ein kelda til makt og ávirkan hjá ávísu bólkum, ístaðin fyri tað sum ætlað varð, nevniliga frælsi og sosialt rættvísi. Vit eru vitni til hvussu lögfrøðingar, politikar, embætismenn og serligir áhugabólkar hava bent lógarverkið til eitt ágangandi amboð móti vanligu borgaranum. Hetta verður gjørt við ávirkan innanífrá av bólkum og fakkbólkum, sum vit áttu at havt álit á. Og tað eydnast teimum, tí meginparturin av borgarunum hava givið skarvin yvir. Men tað er ongin yvi um, at gongdin er ein hóttan móti demokratiinum og sosialum javnrætti.

Persónlig ábyrgd

Vit siggja økta undanførslu frá persónligari ábyrgd og samstundis eina lóggávu sum skal regulera niður í hópisleysar smálutir við endaleysum reglum, sjálvsagðum ábyrgdum og serstakari lóggávu. Roynt verður at lóggeva móttvegis øllum hugsandi sosialum friðbrygdum.

Men henda lóggáva heldur økir okkara óvana við altíð at hava "onkran" til at gerða "okkurt" tá nakað er á vási, í staðin fyri at vit taka um endan sjálvi. Hesi viðurskifti skapa eisini grund fyri, at lögfrøðingar kunnu manipulera málsviðgerðina og harvið okkara lív. Vit hava í stóran mun vant okkum við, at tað almenna ella privata skal taka um endan um okkurt í okkara persónliga lívi ikki gongur eftir ætlan.

Tað er nú ikki longur nakar yvi um, at tað kann tað almenna ikki í longdini og skipanin annars hevur í stóran mun ført til initiativ-loysi, apati og ábyrgdarloysi millum borgarnar. Ikki tí

at teir vilja tað, men tí at skipanin krevur tað.

Lógarsmið til serbólkar

Teir sum smíðja lógirnar eru sosialir aktivistar, ser-áhugabólkar, lögfrøðingar, politikarar og embætismenn hvør við sínum egna serliga áhuga. Lögfrøðingarnir siggja frammanfyrir sær øktar inntøkumøguleikar í einum ótali av tolkningar móguleikum, har teir kunnu arbeiða fyri báðar partar. Sosialu aktivistarnir fáa sínar reglur fyri hvørjum hugsandi bólk í samfelagnum soleiðis, at serligar lógir fyri hesi kunnu smíðast. Politikarar og embætismenn hava stórsta áhugan í hvønn veg tann parturin av peningastreyminum rennur, sum kann koma teirra stuðlum til hjálpar, við atlit til at teir kunna verða afturvaldir.

Dekokratið verður skert

Hetta er ein undirgraving av demokratiinum, tí lógarverkið er er ikki longur grundað á persónliga ábyrgd, og kann til tíðir lóna fólki sum ber seg ábyrgdarleyst at. At handla ábyrgdarfullt og royna at fáa stovnin at rigga skilagott og rationellt verður ikki lønt. Sum oftast verða tilíkir persónar mettir sum trupuleikar og kunnu fáast av vegnum við eini paragraff.

Fólk verða mett sum býttlingar uttan evni til at tonkja og taka ábyrgd fyri egnum lívi. "Heitt kaffi kann skolda teg um tað kemur á húðina" stendur at lesa á kaffipakkanum. "Tak barnið úr liftini áðrenn tú faldar hana saman" stendur í brúkara vegleiðingini. "Má ikki brúkast á motorvegi" stendur á vegleiðingini til eina spæli trillubøru. Hvør roynir í sínum lagi at verja

seg móti øllum teimum hópisleysu lógum og reglum sum seráhugabólkar gerða móttvegis framleiðarum. Egin ábyrgd er dottin burtur og einhvør hending hevur sína ársøk inni í paragraffinum.

Reglugerðir og lógir stýra borgarum

Matvørðulógir regulera í smálutir hvat skal kannast í mati, hvussu framleiðsla skal fara fram, og reglur verða gjørdar fyri innihaldi. Og samstundis sum vit regluliga í útvarpi, sjónvarpi og bløðum hoyra um kyksilvurvandan (sum nokk ikki er nakar vandi), ja so siggja vit ein øktan alkoholtupuleika millum børn. Børn fitna og fáa æðraforkálkning sum ung, økt tal av diabetis, brúka poppers, eta chips við krabbameinsframkallandi evnum í, eta hot dog við listeria í, verða útsett fyri perfumu, sápuvevni, máling og eitt ótal av kemikalium og gassi.

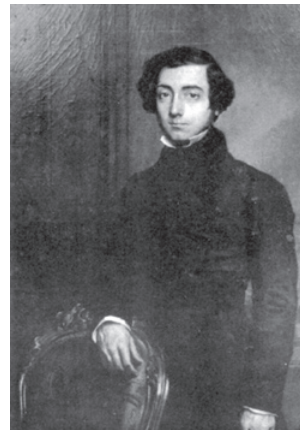
Endurgjaldsskipan

Øll skipanin við endurgjaldi fyri skaða og skeivari viðgerð innan banka, heilsuverkið, fyrisiting o.s.fr. er vorðið eitt lutakast har ongin persónur longur hevur ábyrgd fyri nøkrum, meðan tað almenna og tað privata hevur ábyrgdina fyri øllum. Smíðaðar verða reglur undir omanfyrir nevndu treytum og við luttøku av bólkum við seráhugamálum, og endar hetta ofta við, at tað hevur stórri týðning at fáa endurgjald enn at fáa málið loyst. Neyðugt verður so at finna syndabukkar, men teir kunnu jú altíð finnast við lögfrøðisligari hjálp. Eru vit vorðin eydnurikari borgarar av hesum? Hava vit fingið eitt ríkari lív? Meir ávirkan?

Og hvat gjørdi tú í morgun? Fór tú undan eini dýnu við ávaring um allergi, at ikki varð óhugsandi at eldur kom í hana, og at hon ikki má vaskast heitari enn 60 stig? Tókst tú brúsubað við vatni frá einum blandara sum varð tryggjaður so tú ikki skuldið skoldast? Turkaði tú harið við einum turkara sum ávarðaði ímóti andláti, um tú tókst hann við niður í baðikarið? Heitaði tú matin í mikroovni við ávaring um

at vandi kundið verið á ferð um tú blakaði frensin inn í hann? Át tú mat hósakiliga merktan við dato, allergi og kaloriur? Og fór tú at enda í bilin sum ljóðaði og blinkaði, tí tú var heldur seinur at spennu trygdarbeltið? Ja, so hevðið tú ein heilt vanligan, siviliseraðan morgun har tú verður hildin fyri býttling at verða, ikki førur fyri at taka tær av tínum egna lívi og har tað almenna og tað privata er tín einasta bjarging um okkurt skuldið hent tær.

Men hetta hevur so longu ført við sær, at væl-fungerandi almenn øki mugu latast aftur. Tað er torført og kostnaðarmikið at fara ígongd við almen tiltøk. Heilivág framleiðslan er farin frá stórum framstigum,

Alexis de Tocqueville (1805 - 59). Her avmyndaður í 1850. Bók hansara Democracy in Amerika 1835 - 40 er líka aktuell í dag sum hon varð fyri næstan 170 árum síðani

sum kundu verið til stóran fyrimun fyri mannaættina. Men av tí at tað eisini er vandi fyri endurgjaldskravi um okkurt skuldið miseydnast, so heldur hon seg alt meira til tryggari framleiðslu, og fæst mest við at framleiða fyrirbyrgjandi heilivág.

Lítill áhugi er eisini at menna seg innan ávís læknayrki, eitt nú eru ikki nógv sum velja at gerðast gynekologar. Tað førir bert til eitt ótal av kærnum, sum at enda slíta serlæknan upp. Tá er tryggari at sita sum patologur, mikrobiologur ella ganga við mappu og halda seg heilt frá viðgerð av sjúklingum.

Serrættindi

Skipanin fevnir eisini um lógarfest serrættindi. Serligu

lógirnar fyrir allar hugsandi bólkar í samfelagnum hava ført við sær eina almenna tráðan eftir at alt skal verða eins. Ræðsla er fyrir frávikum, serligum móguleikum og av-talum. Hesi frávik kundu gjørt tann einstaka kundan nøgdari, men er móti regl-unum. Og gerð ein stovnur slíkt kann roknast við átal-um og sekt. Tryggari er ikki at bríggja sítt høvd, men arbeiða eftir bókin. Koyr alt eftir einum leisti, og verða tað trupuleikar kanst tú altíð vísa til reglugerðina.

Kæur koma eisini tá ein minst væntar tað. Ein rullustólkbundin maður stevndi einum stripp klubba tí tey ikki høvdu stripparar sum sótu á knøunum hjá fólki í koyristóli.

Neyva lóggávan innan serrættindi (sum í framtíðini verður sera kostnaðarmikil fyrir landið) tekur burtur móguleikan at gera persónligar avtalur til fyrimuns fyrir einstakar kundar. Tað minkar eisini móguleikan at reka arbeidsplassið rationelt og effektivt. Starvsfólk kunnu rokna við, at verða beinleiðis straffaði um tey finna uppá nakað sjálvstøðugt, sum tey halda kann bøta um trivnað og rakstur. Sum frá líður fer helst stórsti parturin av føroyska fólkinum at koma undir hesar serreglur. Í Okkara grannalondum eru longu meginparturin av borgarunum yvir 40 ár undir serreglum.

Hesin hátturin at fyrir-reika og seta lógir í gildi tekur so liðandi grundarlagið undan demokratiinum og samstundis okkum sjálvum. Lógirnar verða ikki rættvísar, minni gjøgnumskygni, ikki hósakiligar og pragmatiskar og tær hava minni áhuga í dagligu trupuleikunum hjá borgarunum.

Skipanin dettur sundur av sær sjálvum

Trupuleikin við hvussu in-effektivt, órationelt og kostnaðarmikin henda karussel er skal eg ikki koma nærri inn á nú. Men tey flestu eru helst nú greið yvir, at núverandi skipan ikki heldur meira enn eini 10 - 15 ár afturat. So dettur hon sundur av sær sjálvum. Vælfærdin sum vit kenna hana fer helst at detta

sundur í lutir har ein partur verður privatur, ein partur via sjálvstryggingar og ein alt minni partur almennur.

Í Europa fer fram ein intensiv debatt um hetta evni, og helst verður tað ikki nøkur semja. Í Svøríki fekk Stórtingið herfyri eina rapport, sum mælir til ógvusligar broytingar á økinum fyrir at kunna fáa fíggjng. Pensiónsveitingarnar fóru nærur á heysin í kjalarvørrinum á búskaparkreppuni. Roynt varð at smyrja ein stóran part av ábyrgdini fyrir tí sokallaðu vælfærdarskipanini yvir á kommunurnar, sum í sínum lagi hækkaðu skattin. Heilsuskipanin kann ikki fíggjast og ein alt størri partur gerst privatur. Men samanlagt er stóðan í Svøríki hættislig og har verður hugsað um heilt aðrar skipanir. Mírar royndir siga, at tað sum hendir í Svøríki hendir 10 ár seinri í Danmark og 15 ár seinri í Føroyum.

Lógin skal verða rættvís

Men tað er hon ikki. Roykjarar fáa sumstaðni stór endurgjöld fyrir vánaliga heilsu og deyða av royking. Hetta sjálvt um teir í langa tíð hava vitað um vandan. Nú stendur tað við svørtum bókstavum á pakkunum, at tað kann verða vandi fyrir lívinum. Hví stendur ikki tað sama á pylsuvognunum? Vandin við yvirvekt og skeivar matvanar er eins stórusur um ikki enn størri! Hinvegin verða evnismisnýttar settir í geglið. Tað verður ikki so mikið sum hugsað um endurgjald.

Smátjóvar verða settir fastir meðan ríkir stórtjóvar við góðari lögfrøðisligari hjálp ganga friir. Ella sum Solon (ein av lógarsmiðarunum í gamla Grikkalandi) segði: " Lógin er er sum eitt eiturkoppa net. Um eitt neyðarsligt, veikt kykt kemur at tí, verður tað fangað, Men tey stóru kunnu bróta seg ígjøgnum og sleppa burtur."

Ein kanning í Svøríki fyrir nøkrum vikum síðani vísti, at koyrir tú fullur, so er vandin dupult so stórusur fyrir at enda í geglinum, um tú ert fátækur. Hevur tú lítla útbúgving, so er vandin eisini munandi stórri at fáa